

ՀԱՅ ՄՏՔԻ ՏՕՆԸ

Գեղեցիկ առաջարկը զոր Լէօ անցեալ տարի ներկայացուց հայ հասարակութեան, մօտ է իրագործուելու: Տարւոյս ընթացքին մէջ պիտի տօնուի հայկական տպագրութեան չորսհարիւրամեակը:

Այս յօրեւեանը մէկէ աւելի տեսակներով նշանակալից պիտի ըլլայ և կարևոր: Նախ՝ չորսհարիւրամեայ տարեդարձին առթիւ՝ մենք մեր երախտագիտութեան հարկը պիտի հատուցանենք այն առաջին Հայերուն որ կիւթթեմպերկի վսեմ գիւտը մեր մէջ մտցնելով՝ մեր գրականութեան պահպանման, զօրացման, տարածման նպաստեցին: Մենք անոնց մեր երախտագիտութիւնը պիտի յայտնենք նաեւ անոր համար որ անոնք, այդքան փութկոտօրէն ընդգրկելով այդ գիւտը, փայլուն ապացոյց մը եւս աւելցուցած եղան այն փառատերուն վրայ որ կը հաստատեն թէ Ասիոյ մէջ արեւմտեան քաղաքականութիւնը ամենէն շուտ ըմբռնող և իւրացնող ցեղերէն մին է Հայը:

Մենք՝ այս առթիւ՝ տօնելով այդ առաջին հայ տպագրիչները, պիտի տօնենք նաեւ՝ բոլոր մեծ վաստակաւորները հայ տպագրութեան: Ես փափաքելի և պատշաճ կը գտնեմ որ հայկական տպագրութեան այս չորսհարիւրամեակի յօրեւեանին կցուի նաեւ հայ տառերու գիւտին և մեր գրաւոր մատենագրութեան առաջին հիմնադիրներուն յիշատակին փառաւորումը, որով և այս յօրեւեանը կը դառնայ Հայ Մտքին Տօնը, այսինքն մեծագոյն յօրեւեանը որ մեր մէջ կատարուած ըլլայ: Ինչքան փառաւոր ու շքեղ կերպով տօնենք զայն՝ քիչ է: Պէտք է մեր ամբողջ սէրը, յարգանքն ու խանդավառութիւնը շաղկնք՝ մեծարելու համար մեր այն նախնիքը որ մեզի պարզեւեցին գիր, գրականութիւն, տպագրութիւն, որ հետեւաբար մեզի տուին մարդկութեան մէջ իբր մտաւոր տարր պատուաւոր տեղ մը գրաւելու կարելիութիւնը: Մեր ունեցած միակ իրական ուժն է, մեզի մնացած միակ ինչքն ու մեծութիւնն է, որ պիտի տօնենք:

Թէ յօրեւեանը ինչ ձևով պիտի կազմակերպուի, ասով չէ որ կ'ուզեմ ըզբաղիլ հոս. կարգադիր մասնաժողովը արդէն սկսած է իր խորհրդակցական նխաձեռնութիւնները մէջ, և ան անշուշտ ամէն ինչ պիտի ընէ, որպէս զի այդ յօրեւեանը ամեն կերպով արժանի ըլլայ այն վսեմ գաղափարին որ պիտի տօնուի: Կովկասեան լրագրաց մէջ տեսայ որ արդէն շատ շահեկան ծրագիրներ առաջարկուած են: Եսանդ ու ոգևորութիւն երեւան կուգայ ուրիմն առաջին օրէն: Թրքահայ թերթերն ալ, թէ՛ երկրին մէջ և թէ՛ արտասահմանի գաղութներու մէջ, տաք շեշտերով կը խօսին այդ մասին: Երանի՛ թէ այդ ընդհանուր ոգևորութիւնը պահպանուի մինչև վերջը և յօրեւեանին ներկայ գտնուին աշխարհիս ամէն կողմի հայ հաստատմանը ներկայացուցիչներ, և տօնը ունենայ իսկապէս համազգային հանդիսաւորութեան մը բնոյթը:

Ասոնց վրայ չէ որ սակայն կ'ուզեմ ծանրանալ այս յօդուածին մէջ. ես կը փափագեմ ուսումնասիրել սոյն յօրեւեանի հարցը ուրիշ տեսակէտով մը, որ զայն աւելի եւս կարևոր ու նշանակալից կը կացուցանէ: Ամէն կողմէ կը յայտնուի

շատ գովելի և բնական իղձ մը, այն է այս յորելիանին առթիւ հիմնել ազգային «Գրական Փօնդ» մը, — ահա այս մասին է որ կը ցանկամ քանի մը թեւադրութիւններ ընել:

* * *

«Գրական Փօնդ» մը հիմնելու գաղափարն արդէն մէջտեղ դրուած է. բայց ի՞նչպէս կարելի է գոյացնել ատոր համար հարկ եղած գումարը, և ի՞նչպէս պէտք է կարգադրել անոր գործունէութիւնը, այս մասին մտքերը դեռ անորոշ են:

Անշուշտ յորելիանի առթիւ պիտի ձեռնարկուի ընդհանուր հանգանակութեան: Բայց ես կը վախնամ որ հանգանակութեամբ չգոյանայ այն ստուար գումարը որ հարկաւոր է հայ գրականութիւնը իր նիւթական ողորմելի կացութենէն քիչ շատ լրջօրէն ազատելու համար: Մեր հասարակութիւնը իր ամենախոշոր մեծամասնութեամբ դեռ կը գտնուի այն նախնական մտաւոր վիճակին մէջ որով հանրային գործի մը կ'օգնեն միայն այն պարագային երբ ան մարդասիրական կամ կրօնական բնոյթ մը ունի: Հայը դրամ կուտայ եկեղեցիի, հիւանդանոցի, որբանոցի, աղքատախնամ ընկերութեանց, սկսած է — և այս ուրախառիթ երևույթ է — դրամ տալ նաեւ դպրոցի համար, բայց ազգային գրականութեան և գեղարուեստի զարգացմանը լայնօրէն, լրջօրէն օգնելու պէտքը դեռ չէ ըմբռնած ինչպէս որ պէտք է և ինչպէս որ վաղուց ըմբռնած են եւրոպական մեծ ազգերը: Ատենով կային գտնէ մեկեանաներ, սրտնք՝ մերթ անկեղծ գրասիրութեամբ, մերթ փառասիրութեան համար, կ'օղնէին գրական և գեղարուեստական գործիչներուն: Հ. Արսէն Բագրատունի իր հսկայ գործը կարողացած է ի գլուխ հանել շնորհիւ իր հանճարին, բայց շնորհիւ նաեւ Տիւզեանց ուժեղ ու մշտական աջակցութեանը: Թովմաս Թերզեան մը իր սկզբնաւորութեան շրջանին օգնութիւնը վայելած է Յակոբ պէյ Պալեանին: Այսօր, չափազանց քիչ են մեր մէջ այդպիսի մեկեանաներ, իսկ հասարակութիւնը իր հաւաքական աջակցութեամբ այդ մեկեանաներուն տեղը չէ բռնած տակաւին: Հանգանակութիւնները որ կը բացուին ի նպաստ գեղարուեստական կամ գրական ձեռնարկներու, կա՛մ կը վիժին և կա՛մ կը յանգին խղճալի արդիւնքներու: Տեսէք Արտվեանի յուշարձանին հանգանակութիւնը, Կովկասի Հայոց Հրատարակչականին հանգանակութիւնը, ևն...: Միայն Կովկասի Հայոց Բարեգործական Ընկերութեան յորելիանին առթիւ բացուած հանգանակութիւնը բաւական յաջող արդիւնք մ'ունեցաւ, գլխաւորապէս որովհետեւ անոր մէջ մարդասիրական խորք մը կար. ծեր, անկար, կարօտ ու սուցիչներու օգնելու վրայ էր հարցը: Թալով Թրքահայոց, ա՛լ աւելի խեղճ է կացութիւնը: Տիգրան Երկաթի ստունը Թրքահայոց ամենէն յարգուած ու սիրուած անուաններէն մէկն է, և սակայն տարի մը առաջ Արտաշէս Յարութիւնեան Բիւզանդիոնին մէջ երբ առաջարկեց հանգանակութիւն մը բանալ այդ վաղամեակի տաղանդաւոր գրագէտին և գործիչին Փրանսերէն գրուածքները հատորի մը մէջ ամփոփելու համար, մէկ Հայ մը միայն արձանագրուեցաւ հանգանակութեան համար, և այդպէսով փակուեցաւ հանգանակութիւնը...: Թրքահայոց Հրատարակչականը երկու տարիէ ի վեր որպէս թէ կազմուած է, հանգանակութիւնը որ բացուեցաւ ի նպաստ անոր, գրեթէ ոչինչ առաւ. և առաջին գիրքը, որուն հրատարակումը ծանուցուած էր մէկուկէս տարիէ ի վեր, դեռ չէ կրցած լոյս տեսնել (*):

(*) Լոյս տ'ած է այդ գիրքը, դժբաղբար շատ մը տեսակէաներով մեծ պատիւ չի բերեր Հրատարակչականին: Ծ. Խ.

Ողբացեալ Փիէր Քիլիտոսի մահուընէն քիչ յետոյ, պոլսեցի Հայունի մը՝ տիկին Եւգինէ Շահնաղար, Ազատամարտ թերթին մէջ առաջարկեց հանգանակութիւն մը բանալ Քիլիտոսի արձանը կանգնելու համար. ամիսուկէս անցաւ անկից ի վեր, ու 60 Ֆրանք միայն գոյացած է, միմիայն 60 Ֆրանք...

Կարելի է ուրեմն վախճալ որ այս գրական ֆոնդի գաղափարին համար բացուելիք հանգանակութիւնն ալ մի՞ծ արդիւնք մը չտայ: Ահա ինչու, հանգանակութիւն բանալն անհրաժեշտ նկատելով հանդերձ, և մաղթելով հանդերձ որ գէթ այս անգամ մեր վախերն ու կասկածներն ի դերու ելլեն, ես հետեւեալ առաջարկութիւնը կ'ընեմ: Կազմուելիք «Գրական ֆոնդ»ին տալու համար ստուար ու մշտական զօրութիւն մը, չորսհարիւրամեակի յօրեւանի կազմակերպիչները թո՛ղ դիմեն մեր ազգային մեծ հաստատութեանց և ընկերութեանց և հրաւիրեն զանոնք տարեկան որոշ գումար մը իրր նպատա յատկացնել «Գրական ֆոնդ»ին: Թէ գրականութիւնը ազգի մը ամենէն էական ուժը, անոր գոյութեան հիմունքն ու իմաստըն իսկ կը կազմէ, այս մասին մինչև անգամ ներքիլ չէ վիճել: Ինչո՞ւ ուրեմն մեր ազգային գրականութիւնը զօրացնելու, զարգացնելու, ծաղկեցնելու կոչուած հիմնարկութեան մը կանոնաւորապէս չօգնեն մեր արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող հաստատութիւններն ու մարմինները,—Մայր-Աթոռը, Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանը, Կաթօլիկ Հայոց Պատրիարքարանը, Բողոքական Հայոց Ազգապետարանը, Կովհասի Հայոց Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւնը, Փեթերսպոլիի Հայոց եկեղեցին, եւ այլն (*): Այսպէսով՝ պիտի կարենար կազմուիլ տարեկան պատկառելի և ապահով եկամուտ մը, որով «Գրական ֆոնդ»ի հիմնարկութիւնը կարող պիտի ըլլար լուրջ գործ տեսնել:

Գալով հանգանակութեան, այդ մասին եւս առաջարկ մը ունիմ. դիմում ընելով հանդերձ մեր հարուստներուն, մեր միակ յոյսը հարուստներու վրայ դնելու հին սխալը պէտք չէ գործել նորէն. պէտք է միջոցներ ձեռք առնել, որպէս զի ազգին բոլոր դասակարգները մասնակցին հանգանակութեան: Օրինակ, ինչո՞ւ Մայր-Աթոռն ու Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքանը այս յօրեւանին առթիւ պաշտօնապէս չըջարեալեան մը չուզարկեն աշխարհիս բոլոր մեծ ու փոքր հայ եկեղեցիներուն, որպէսզի այդ յօրեւանին օրը՝ կրօնական արարողութեամբ եւս տօնելով հայկական տպագրութեան հիմնարկումն և հայ տառերու գիւտին յիշատակը՝ բոլոր եկեղեցիներուն մէջ մասնաւոր «պնակ մը պտըրալ» ի նպատա «Գրական ֆոնդ»ին: Ինչո՞ւ միեւնոյն ատեն մեր բոլոր գալորոցներուն մէջ՝ հագարարծութիւնները հանգանակութիւն չբանան, բացատրելով աշակերտներուն այդ մեծ տօնին նշանակութիւնը և հրաւիրելով որ ամենին ալ մասնակցին այդ հանգանակութեան, հոգ չէ՝ մէկ կամ երկու դարձուցով (**): Ահա ա՛յն ատեն տօնն ու հանգանակութիւնը պիտի ըլլային իրօք համազգային:

(*) Այս իշուած հիմնարկութիւնն՝ ըէն ոմանք ունին լայն միջոցներ, այլ՝ ինչպէս Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանը (գէթ այժմ), աղբառ են, բայց սկզբունքի հարց մըն է որ կը գնեմ հոս: Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանը կարող է սկիզբնէր փոքր գումար մը տալ, յետոյ երբ իր միջոցներն ընդլայնին աւելցնել իր նպատին քանակը: Գործւորն ա՛ն է որ Պատրիարքարանն ու Մայր-Աթոռը այս կամ այն չափով օգնելով «Գրական ֆոնդ»ին, այս նոր հիմնարկութեան ազգային մեծ նշանակութիւնը պաշտօնապէս շեշտեն ու նուիրագործեն:

(**) Երբ ժիւլ Վէրն վախճանեցաւ, անոր արձանը կանգնելու համար կազմուած մասնախումբը

Ու թող չըսեն թէ ասիկա գործնական է: Մեկիդի դնենք մեր թուրքիւնը՝ զանդաղութիւնը, եւ անդի ու մեթոսի պահաւը, թող ինչ որ կառաջարկեմ՝ լաւ կազմակերպուի, թող բարի կամք ցոյց տրուի ամենաւն կողմէ, մանաւանդ մեր պաշտօնական մարմիններու կողմէ, և պիտի տեսնուի որ կարծուածէն աւելի գործնական է այս առաջարկը:

*
* * *

Ուրիշ և նոյնքան կարեւոր հարց մը՝ ընտրութիւնն է այն գործադիր մարմնոյն, որ պիտի կազմակերպէ «Գրական ֆօնդ»-ը հիմնարկութիւնը և հաւաքուած գումարին գործածումը պիտի զեկալարէ:

Ամենամեծ գումարը՝ անյարմար մտրոցոյ ձեռքը կրնայ ամուլ մնալ, կամ տալ չնչին օգուտ, մերթ նոյնիսկ միասարեք դառնալ:

Օրինակի համար, կովկասի Հայոց Հրատարակչականը մօտ երեք տարի է որ վերահաստատուած է, բայց Շիրվանզատէի Արսխուսին երկրորդ տպագրութիւնէն ու քանի մը մանր մունր թարգմանութիւններէ զատ՝ ոչինչ տուաւ, ոչ մէկ լուրջ նորութիւն, ինքնատիպ ջանք: Ատոր պատճառը միայն դրամ քիչ ունենալը է, այդ քիչով կարելի էր աւելի կեանք ցոյց տալ, աւելի խուզարկու, նորասէր, ստեղծագործ, ձեռներէց սգի երեւան բերել: Չեմ գիտեր ո՞վ են այն անձերը որ այժմ կը զեկալարեն Հրատարակչականը, բայց արդիւնքէն դատելով՝ ստիպուած եմ ենթադրել որ գործին պահանջած բոլոր յատկութիւններն ունեցող անձեր չեն:

Բայց կայ ուրիշ՝ աւելի բնորոշ՝ օրինակ մը, զոր պէտք է յիշատակեմ հոս: Դուկասեան եղբայրները բաւական կարեւոր գումար մը արամադրած են հայերէն լեզուով հրատարակութեանց համար. ահա՛ հայ հարուստներ որ ինքնաբերաբար ընդ առաջ են եկեր մեր գրականութեան նիւթապէս աջակցելու պէտքին և գումար մը յատկացուցեր են այդ նպատակին. ասիկա հազուադէպ երևոյթ մըն է մեր մէջ և մեծապէս գովելի. բայց եկէք տեսէք որ այդ գումարին գործածութիւնը յանձնուած է անյարմար անձերու, որով ան չի կրնար տալ այն բոլոր օգուտը զոր կարող էր տալ եթէ զեկալարութիւնը լաւագոյն ձեռքերու մէջ ըլլար: Այդ պարտները քանի մը տարի առաջ կ'որոշին Յովհաննէս Թումանեանի բա. նաստեղծութեանց հաւաքածոն հրատարակել. պատուական որոշում, բայց որուն գործադրութեան մէջ երեւան կը բերեն անպատկառ և աններկայութիւն ամբարտաւան ոգի մը. այդ պարտները, որոնք ամենքն ալ գրասէր երկրաչափներ, բժիշկներ փաստարաններ են, բայց ո՛չ գրողներ, կը կարծեն իրաւունք ունենալ Թումանեանի պէս հոյակապ բանաստեղծի մը գործիւնները արքազրեշու (իրաւունք զոր պիտի դարձեալ չունենային՝ նոյն իսկ եթէ գրողներ ըլլային), ամբողջ տուներ կը ջնջեն, տողեր, բառեր ուղղաձեւաւ պէս կը փոփոխեն, և ասիկա կ'ընեն առանց իսկ յայտնելու հեղինակին: Պագու ասիթ ունեցայ այդ պարտներէն մին տեսնելու, և ըսի իրեն որ անհասկնալի և անբնագունելի կը գտնէի իրենց այդ վարմունքը:

որոշից որ նանգանակուեան պիտի մասնակցէին միմիայն Ֆրանսայի բոլոր դպրոցներու աշակերտները, և խորաբանչիւրը պիտի տար 10 ամսի միայն. բայց այնքան բաւ կազմակերպելին գործը որ Ֆրանսայի բոլոր դպրոցականները մասնակցեցան նանգանակուեան, և տասը ամսի միայն տեսնուի շրջակայտով՝ արձանը կանգնուեցաւ:

անիկա ամենայն պաշարիւնութեամբ պատասխանեց թէ՛ թումանեանը տաղանդաւոր մարդ է, բայց պարզացում չունի, ուստի և կարիք կայ իր գրուածքները «սրբագրելու»։ Ես կը կարծեմ որ այսպիսի այլանդակ ընթացք ունէ տեղ ունէ ատեն չէ տեսնուած, այն ալ թումանեանի պէս զմայլելի բանաստեղծի մը նկատմամբ որ ոչ միայն մեր ամենէն հզօր և ինքնատիպ քերթողական խառնուածքներէն մին է, այլ և շատ աւելի զարգացած, գիտակից և ճարտար գրող է, քան ինչ որ Պագուռի երկրաչափները կը կարծեն։

Այս օրինակները մէջ բերի, եզրակացնելու համար որ, եթէ նոր հիմնուելիք «Գրական Ֆօնդ»ին ղեկավարները Թիֆլիցի Հրատարակչականին վարիչներուն պէս թոյլ կամ Պագուռի «ամաթէօր»ներուն պէս ինքնահաւան և անպատկառ պիտի ըլլան, լաւագոյն է ոչ յորեկան տօնել, ոչ ալ «Ֆօնդ» հիմնել և թողուլ որ մեր գրողները՝ ինչպէս մինչև և ցարգ՝ շարունակեն «իրենց իւզին մէջ տապկուիլ»։

Անխնատ պիտի ըլլար անշուշտ այս յուսահատական եզրակացութեան վրայ կանգ առնել։ Անհրաժեշտ է ուրեմն, «Գրական Ֆօնդ»ին գործադրող մարմինը ընտրուած ժամանակ, ուշադրութիւն ընել որ անոր անդամներն ըլլան ոչ թէ «ամաթէօր»ներ, այլ գրականութիւնէ իսկապէս, ներքնապէս հասկցող մարդիկ։ «Ֆօնդ»ին նիւթական վարչութիւնը թող յանձնուի գրասէր «գործի մարդոց», որովհետեւ զուտ մտաւորականներն ընդհանրապէս վարչական ձիւրք չունին։ Բայց գրական գործերու և անձերու գնահատումը, անհրաժեշտ է որ միմիայն գրական մարդոցմէ կազմուած մարմնոյ մը յանձնուի։ Ֆրանսական Ակադեմիան և Կոնքուրեան Ակադեմիան «Գրական Ֆօնդ»ի նպատակն ունեցող մեծ հաստատութիւններ են։ առաջինը իր արամադրութեան տակ ունի անագին գումարներ, այլ և այլ ճիւղի գրական աշխատութիւններ մրցանակով վարձատրելու սահմանուած, երկրորդը Կոնքուրի թողած գրամագլխուն տոկոսով ցկեանս որոշ ամսական մը կը յատկացնէ տասը տաղանդաւոր գրագէտներու, որ Ակադեմիային անգամ կ'անուանուին և տարին անգամ մը արձակ գրականութեան ամենէն ինքնատիպ գործին 5000 ֆրանքի մրցանակ մը կը շնորհէ։ Այդ երկու հաստատութեանց եւս անդամները գրական մարդիկ են։ առաջինը մէջ՝ ճիշդ է որ զուտ գրագէտներու մեծամասնութեան հետ կան նաեւ նշանաւոր եկեղեցականներ, զինուորականներ, գիւանագէտներ, փաստաբաններ, բայց ասոնք իսկ պէտք է միեւնոյն ատեն գրահմուտ անձեր ըլլան, գրական գործեր ալ արտադրած ըլլան։ իսկ մրցանակներու բաշխումը որոշելու գործը Ակադեմիան միշտ կը յանձնէ իր մէջէն մասնատումի մը որ կը կազմուի զուտ գրական անձերէ (*): Գալով Կոնքուրեան Ակադեմիային, ան կը բազկանայ տասը անդամներէ, որոնք ամենքն ալ զուտ գրագէտներ են։ Ուրեմն, անվիճելի է՝ ըստ իս՝ որ մեր հիմնելիք՝ «Գրական Ֆօն-

(* Օրինակի համար երբ ես իմ Chants populaires arméniens գիրքս ներկայացուցի Ֆրանսական Ակադեմիային, անոր քննութիւնը յանձնուցաւ Մէլզիէի, Ֆակէի, Լըմէթի, երեքն ալ ծանօթ, հեղինակաւոր գրական քննադատն'ը, եւ այդպէս վճռուեցաւ շնորհել Լանկուա մրցանակը որ սահմանուած է լաւագոյն Թարգմանութեանց համար (իսկ երբ հինգ վեց տարի առաջ Շիրվանգաւէի խոշորով զիմեջի Պագուռի Ղուկասեան Հրատարակչական Մասնատումիին՝ առաջարկելով որ հասին հրատարակել իմ բանաստեղծութեանցս հաւաքածոն, այդ կողմովից երկրաչափները, առանց իսկ գոնէ ռուսահայ հեղինակաւոր գրագէտի մը, բանաստեղծի մը, քննադատի մը կարծիքն առնելու, վճռեցին մերժել իմ խնդիրը):

գ»ին մտաւորական զեկաւարութիւնը պէտք է յանձնուի հեղինակաւոր գրագէտներու :

Անհրաժեշտ է որ Գրական ֆօնդին զեկաւարութեանը կոչուող անձերուն մէջ չգտնուին կուսակցամբ, կողմնակալ, կրքոտ տիպարներ: Ամէն կուսակցակա՛նութենէ վեր պէտք է մնայ «Գրական ֆօնդ»ը, նկատի ունենալով միայն գրակա՛նութեան շահը: Տաղանդը, ինչ ձեւով ալ յայտնուի, ինչ վարդապետութեան, փի՛լիսփայութեան կամ գեղեցկագիտութեան ալ թարգման հանդիսանայ, պէտք է գնահատուի, առանց դպրոցի կամ կուսակցութեան նեղ և բռնաւոր նկատումնե՛րով անիրաւուելու :

*
* * *

Խնդիրը հիմա կուգայ ճշդելու թէ ի՞նչ պիտի ընէ «Գրական ֆօնդ»ի գորձադիր մարմինը, ի՞նչ որոշ ձեւերով պիտի իրականացնէ հայ գրականութեան զարգացման նպատակը իր նպատակը :

Գործադիր մարմինը պիտի հաստատէ մրցանակներ :

Որպէսզի շփոթութիւններ յառաջ չգան, լուազոյն է հաստատել այլ և այլ մրցանակներ՝ որոշ նպատակով. օրինակ, մրցանակ մը՝ տաղանդաւոր սկսնակներու համար. այդ մրցման պիտի մասնակցին միմիայն դեռ հրապարակ չելած նո՛րերը՝ անտիպ գրուածքներով. մրցանակ մը՝ բանասիրական պատմական գործերու համար, տպուած կամ ձեռագիր, ծանօթ մասնագէտներու կամ նորերու արտաճըրութիւն. մրցանակ մը՝ տարւոյն գրական, վիպասանական կամ բանաստեղծական լուազոյն գործին համար. մրցանակ մը տարւոյն լուազոյն թատերախաղին համար, և այլն: Մրցանակի տեսակները կը բազմապատուին արամադրելի տարեկան գումարին համեմատ :

Գործադիր մարմինը պէտք է մերթ ինքն իսկ մրցում բանայ, առաջարկելով նիւթ մը, օրինակ՝ պատրաստել պատմական մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւն մը Մեծն Տիգրանի մասին, կամ քննադատական աշխատութիւն մը հայկական ժամանակակից քնարերգութեան մասին. ներկայացուած ձեռագիրներուն լուազոյնը կը տպագրուի «Գրական ֆօնդ»ի հաշուով և հեղինակը կը ստանայ որոշ գումար մը :

Բացի այն մրցանակներէն որ «ֆօնդ»ին արդէն իսկ ունեցած գումարովը պիտի հաստատուին, գործադիր մարմինը պէտք է շանագիր ըլլայ գրասէր մեծատուններ հրաւիրել որ իրենց անունով և որոշ նպատակով մրցանակներ հիմնելու համար գումարներ նուիրին «ֆօնդ»ին: Ֆրանսական Ակադեմիան այդպիսի նուիրատուութիւններ շատ մեծ քանակութեամբ ունի ստացած. անգամ մը որ այդ «սովորութիւնը» մտնէ մեր մէջ ևս, մեր հարուստներն ալ անշուշտ հետըհետէ պիտի վարժուին իրենց անունը յաւերժացնելու համար գրական մրցանակներ հիմնել :

«Գրական ֆօնդ»ը պէտք է օգնութեան հասնի բազմալատտակ հայ գրագէտներուն իրենց նեղութեան կամ հիւանդութեան օրերուն: Երբ հայ բազմադիրն գրագէտ մը կը վախճանի և իր կիներն ու զաւակները թշուառութեան մէջ կը մնան, «ֆօնդ»ը պէտք է զբաղի անոնց վիճակով, ըստ կարելւոյն անոնց օգնելու հոգածու ըլլայ: Ամէն անգամ որ հայ գրագէտի մը իրաւունքները բռնա-

բարուած են, «Փօնգ»ը իր բարոյական ու նիւթական միջոցներով պէտք է ձիգ թափէ որ այդ իրաւունքները յարգուին:

«Փօնգ»ը կարող է որոշ աշխատութիւններ առաջարկել (թարգմանութիւն կամ հեղինակութիւն) այս կամ այն հեղինակուօր գրագէտին՝ որոշ վճարքով:

Մեծ տաշտոնից ցոյց տուող սկսնակներ երբ յայտնուին, «Փօնգ»ը պէտք է անոնց նիւթապէս օգնէ՝ Եւրոպա երթալու և իրենց գրական գործացումը ամբողջացնելու համար:

Այս կարգի օժանդակութիւններ՝ դեռ այլ և այլ ուրիշ ձևերով, «Փօնգ»ը կարող է և պարտաւոր է բերել հայ գրական գործիչներուն: Միտջն թէ, սոս բուրն ընելով հանդերձ՝ «Փօնգ»ը բարեգործական ընկերութեան մը բնոյթ ունենալու չէ երբէք. պէտք է միշտ իր արարքները և գործառնութիւնները «գրականութեան օգնելու» որոշ գոյնն ու ձգտումն ունենան և աղքատախնամ ձեռնարկներու նկարագիրը չստանան:

«Փօնգ»ը կարող է հրատարակչական բաժին մը եւս ունենալ: Բայց թէ կովկասի հրատարակչականն ու Թուրքիոյ հրատարակչականը պէ՛տք է ձուլուին իրեն հետ, և կամ մնան ու անկախօրէն գործեն, առիկա վիճելի կէտ մըն է: Կարծեմ թէ լուսագոյն է որ երկու հրատարակչականները պահպանեն իրենց անջատ և ինքնուրոյն գոյութիւնը, բայց կապուին «Փօնգ»ին, անոր գործակիցները, անոր ձեռքերն ըլլան:

Գործադիր մարմինը պէտք է նաև նախաձեռնակի ըլլայ, կամ օգնէ անոնց որ նախաձեռնարկ կրկան՝ մեր երկրին մէջ հնագիտական, գեղարուեստական պեղումներու, աջակցի մեր հին գեղարուեստը, գրականութիւնը, պատմութիւնը ամբողջապէս լոյս աշխարհ հանելու նախընտրած ջանքերուն:

Ստուար և բազմակողմանի ծրագիր, զոր սակայն կարելի է շատ լաւ մաս առ մաս գործադրել. կը բաւէ որ գործին հիմքը լաւ գրուի, և ընդհանուր նըպատակը որոշ դժուի. գործունէութեան միջոցներն ու ձևերը, թէպէտև նոյն նպատակին գիմող, լուսագոյն է որ կարելի եղածին չափ այլազան ըլլան, որպէսզի հայ գրական շարժման բոլոր ձևերն ալ օգտուին այս աղգային մեծ հիմնարկութիւնէն:

«Գրական փօնգ»ի գործադիր մարմինը պէտք է, այս բոլորին հետ, և թե՛րևս այս բոլորէն առաջ, ջանագիր ըլլայ հայ ընթերցողներու քիչը բազմապատկերու: Ինչ որ ունինք իրր «գրասէր հասարակութիւն», շատ սանձաճակի, շատ փոքր, շատ նիհար է, և անբաւական՝ մեր գրական շարժումը պահպանելու, գորացնելու, անցնելու: Հայոց ստուար մեծամասնութիւնը չի կարգար. ոմանք—մեծ մասը—որովհետև կարգալ չեն գիտեր, այլք՝ բաւական խոշոր բաժին մը, որովհետև կարգալ գիտեն, բայց շատ աղքատ են և երկու-երեք ֆրանք չեն կարող տալ գրքի մը, ալքը վերջապէս,—և ամենէն ցաւալի մասն է այս,—զարգացած Հայեր են, ունեւոր, համալսարանէ ելած, բազմաթիւ, և որոնք՝ եթէ միմիայն իրենք ամբողջութեամբ և կանոնաօրոպէս հետևէին գրական շարժումին, արդէն մեր գրականը շատ աւելի տպահով կացութիւն կունենային, և սակայն հայերէն թերթի կամ գրքի սանթիմ մը չեն տար, հայերէն բնաւ չեն ուզեր կարգալ, որովհետև կ'արհամարհեն իրենց ցեղը, օտարամուլ են, ստրկամտօրէն, ախարարէն օտարամուլ են:

Այս բոլոր «վէրքերուն» դարձանը «Գրական ֆոնդ»էն սպասել՝ տղայական պիտի ըլլար: Ամբողջ ազգը իր ամէն տեսակ հիմնարկութիւններով, պէտք է աշխատի այդ վէրքերը բուժելու: Բայց «գրական ֆոնդ»ի գործադիր մարմինը կարող է որոշ չափով և որոշ սխառեմով՝ ճիշդեր ընել հայ ընթերցողներու թիւը բազմապատկելու համար. օրինակ՝ շտապանց աման գնով մեծաքանակ ապել հայ գրականութեան ամենէն գեղեցիկ և մատչելի գործերէն ոմանք (Գամառ-Քաթիպայի բանաստեղծութիւնները, Եղիշի պատմութիւնը, Արովեանի վերջը, Ալիշանի Յուշիկը, Պարոնեանի լուսազայն էջերէն մէկ քանին, Խաչըն) և տարածել ժողովրդին մէջ: Գալով մեր «բարձր» ընկերութեան օտարամոլները դարձի բերելու գործին, գործադիր մարմինը կարող է և պարտաւոր է՝ հրապուրիչ նորութիւններ երեւան բերելով, երեւցած գործերը «արժեցնել» գիտնալով, հարկ եղած «աէքլամը» ընելով (ինչպէս կ'ընեն ամենամեծ աղգերուն մէջ) այդ ուժացած տարրերը դէպի հայ գրականութիւնը փաշտելու: Հայ ցեղին մէջ բաւական «տաղանդ»կայ՝ և է գորգացած Հայ մեր ազգային գրականութեամբ հետաքրքրելու համար: պէտք է մաքսաւիլ այդ օտարամոլ Հայերուն կանխակալ արհամարհատ կարծիքին դէմ՝ զոր ունին հայ գրականութեան հանդէպ, պէտք է հայ տաղանդն ու այդ գորգացած բայց անտարրեր հայ տարրերը իրարու հետ շփման մէջ դնել: Ատոր համար՝ օրինակ՝ ի միջի այլ միջոցներու՝ կարող են օգտակար ըլլալ լաւ կազմակերպուած բանախօսութեանց շարքեր՝ հայ գրական հին ու նոր մեծ գրքերու, հայ արուեստի, հայ պատմութեան մասին. տաղանդով ու կրակով կատարուած այդպիսի բանախօսութիւններ, երբ կ'արտասանուին փայլուն և հրապուրիչ խօսողներու կողմէն, կարող են այդ օտարամոլներն ալ մղել վալ ունկնդրելու, և ունկնդիր մը սր յայտնութիւնը կ'ունենայ ճշմարտագէտ գեղեցիկ հայ գործի մը, անչուշտ փափաք կը դգայ ունենալ այդ գործը և յիտայ կրկսի վարժուիլ հետեւելու իր մայրենի գրականութեան շարժումին:

Անհրաժեշտ և շատ կարեւոր ջանք մը ևս կայ ընելու, այն է սուսանայ գրականութիւնը աւելի ընդարձակ և կանոնաւոր կերպով ծանօթացնել տաճկահայոց, և փոխարեքարար տաճկահայոց գրականութիւնը տարածել սուսանայոց մէջ: Ատոր համար էն առաջ պէտք է թէ՛ սուսանայ և թէ՛ թուրքահայ բոլոր դպրոցներուն մէջ հիմնովին սորվեցնել թէ՛ արեւելեան և թէ՛ արեւմտեան բարբառները (*) և երկու երկայր գրականութեանց պատմութիւնն իր ընդհանուր գծերով և կարեւոր դէմքերով ուսուցանել:

Այս մասին—ինչպէս և ընդհանրագէտ հայ ընթերցանութիւնը բազմապատկելու համար,—ամենակարեւոր աջակից կարող են ըլլալ շաւ կազմակերպուած զբոսականառանցները, որոնք դիտման հայ գրագէտին և հայ հասարակութեան միջեւ միջնորդի իրենց դերը կատարել աւելի եռանդով, մեթոտով և կանոնաւորութեամբ, քան ինչ որ կ'ընեն մեծ մասամբ մեր ցարդ ունեցած գրականառանցները:

Կը մնայ վերջին հարց մը: շատ կարեւոր: Հայկական տպագրութեան շրջահարիւրամեակը պէտք է տօնեն բոլոր հայերը միասին և «Գրական ֆոնդ»ը ամենքը միասին պէտք է հիմնեն: Բայց արդեօք այդ հիմնարկութիւնը պէ՞տք է ըլլայ մէկ հատիկ ամբողջ Հայոց թեան համար և ունենայ իր միակ գործադիր մարմինը, թէ պէտք է հիմնուին երկու «Գրական ֆոնդ»եր՝ մին Տաճկահայոց համար (ասոնց հետ հաշուելով նաեւ արտասահմանի բոլոր գաղութները), միւսը Ռուս-

(*) Այս կերպ ձուլում մը՝ առ այժմ կանխակալ եւ վնասակար կը կարծենք երկու բարբառներու համար եւս: Ե. Բ.

տանայց համար (ասոնց հետ հաշուելով նաև Պարսկահայերը)։ Անշուշտ, տեսահանօրէն, նախընտրելի պիտի ըլլար որ միակ «Գրական ֆօնդ» մը գոյութիւն ունենար աւրոյջ հայ ազգին համար, բայց կարծեմ թէ արտաքին պայմանները պիտի հարկադրեն մեզ հիմնել երկու «Գրական ֆօնդ», միոյն կեդրոնատեղին թիֆլիզ, միւսինը Պօլիս։ Պէտք է սակայն այնպէս կարգադրել որ նոյն նպատակով կազմուած այդ երկու հիմնարկութիւնները իրարու հետ կապուած ըլլան բարոյապէս, աջակցին իրարու, լրացնեն զիրար, ու երկու կամ երեք տարին անգամ մը ընդհանուր ժողով մը տեղի ունենայ մերթ թիֆլիզ, մերթ Պօլիս, մասնակցութեամբ արեւելեան և արեւմտեան հայ Գրական ֆօնդերու պատուիրակներուն, ընդհանուր հայ գրականութեան վերաբերող հարցերու վրայ խորհրդակցելու, երկու գրականութիւններն իրարու մօտեցնել, ծանօթացնել ձգտող միջոցներ ձեռք առնելու համար. և ասիկա միեւնոյն աստիճանով մը կըլլայ Հայութեան երկու գլխաւոր հատուածներուն մտաւոր զեկաւարները պարբերաբար իրարու հետ անձնական մօտիկ հարազատացութեան մէջ գնելու։

Բարիկ

ԱՐՇԱԿ ԶՊԱՆՆԵԱՆ

ԺՈՐԺ ՌԷՆՍ

GEORGES RENS

Ժորժ Ռէնս՝ Պօլլէսի ու Կախա Փօի բարբարոս ու քաղցրամաղլ դէմքերը գեղեցկացնող կամքը, կամքին ու ուժին գլխատկցութիւնը ունեցող բանաստեղծ մըն է։

Գեղեցիկ տեսիլքներէ տառապող այս հոգին անցած է այն փշոտ ու ճակատագրական ճամբէն ուրիշ քալած են Գեղեցկութեան բոլոր խաչակիրները, Գրչի բոլոր մարտիրոսները։ Իր երիտասարդութիւնը տառապանքներու, զրկանքներու, բաղիտումներու երկար ու տաժանելի կեանք մըն է եղած։ Այդ շրջանին մօտը հոգեբանութիւնը տիրած է երկար ատեն իր երգերուն մէջ։

Ames, reconnaissez en moi le nautilaire
 A la dérive obscure et finalement claire !
 Ma voile connut tous les vents,
 Obliques, droits, à proue, à pouge,
 Du levant rose au couchant rouge
 — Et fit naufrage, souvënt ...

Հազիւ քսան տարեկան, Ռէնս կը հրատարակէ իր առաջին գործը, De Noirs et D'orsը, նոր ու կնճառ խառնուածքի մը նրբագոյն բայց անկեղծ արտայայտութեան մը շնորհով օժտուած քերթուածներու այս հատորը ուր La Lyre